

Kommunistpartiets 'beroende' från Moskva: rötter och karaktär

Werner Schmidt

Den historiska arbetarrörelsens självförståelse

När de olika nationella arbetarrörelserna började formeras under andra hälften av 1800-talet hörde det till deras grundläggande självförståelse att de var del av ett nödvändigt internationellt sammanhang. Det gällde även för de socialdemokratiska partierna. Även i deras självförståelse ingick som ett väsentligt och omistligt moment att de uppfattade sig själva som en del av en större organism: den Andra internationalen som bildades 1889.¹ Det svenska partiets första program – en försvenskning av det tyska Erfurt-programmet – lämnade en principiell förklaring till nödvändigheten av den socialdemokratiska internationalismen. Utgångspunkten var att ”arbetarklassens intressen äro desamma i alla land med kapitalistiska produktionssätt”. I och med världsmarknadens utveckling ”blir arbetarnas ställning i varje land beroende av deras ställning i övriga land”, och därför blir arbetarklassens frigörelse alla kulturfolks gemensamma verk. ”Med erkännande härav”, konkluderar programmet, ”förklarar sig Sveriges socialdemokratiska parti vara ett med socialdemokratin i andra länder”.²

Det var självklart att respektive partis idéutveckling och val av strategi pågick i ett internationellt sammanhang. I detta hänseende kan det svenska partiet – något tillspetsat – betecknas som ett

---

1. Se Julius Braunthal, *Geschichte der Internationalen, Band I*, Berlin, Bonn 1978, s. 201ff.

2. Se Jan Lindhagen, *Socialdemokratins program. I rörelsens tid 1890-1930. Första delen*, Stockholm 1972, s. 13ff.

'tyskt' parti. Men det internationella inflytandet uppfattades inte som ett inflytande *utifrån* utan som en viktig sida av rörelsens internationella vara. Den internationella förankringen uppskattades av de ännu svaga nationella partierna som en nödvändig tillgång och kraftkälla: ... *ty Internationalen åt alla lycka bär.*

De svenska vänstersocialisternas väg till Moskva

När de första skottsälvorna i augusti 1914 avfyrades, när arbetarna grävde ned sig i de nationella skyttegravarna, i stället för att – som Andra internationalens resolutioner segervisst förkunnat – resa barrikader mot kapitalism och militarism, då stupade även denna international. Till den traumatiska förlamning som drabbade den socialdemokratiska vänstern vid krigsutbrottet³ bidrog också den smärtsamma förlusten av det internationella sammanhanget. Att återupprätta den andra eller att skapa en tredje international var en prioriterad uppgift. Det kändes därför som en befrielse från den nationella instängdheten när på hösten 1915 den internationella socialdemokratin med *Zimmerwaldmanifestet*⁴ åter fick en röst. ”Nu har vi fått en anda och en själ”, jublade veteranen Kata Dalström.⁵

Det rådde enighet mellan den socialdemokratiska högern och vänstern om nödvändigheten av en ny international. Men hur skulle den se ut? Branting tillbakavisade vänsterns uppfattning att ”det måste komma någonting nytt ... för att kunna förebygga att på nytt ett sådant blodselände skall gjas över världen”, en sådan uppfattning sade han sig ”icke ett ögonblick” kunna dela. Enligt honom borde en ny international ”i allt väsentligt byggas på våra gamla kända principer”.⁶ Vänstersocialdemokraten Ture Nerman replikerade:

---

3. Se min avhandling *Kommunismens rötter i första världskrigets historiska rum. En studie kring arbetarrörelsens historiska misslyckande*, Stockholm/Stehag 1996.

4. Om Zimmerwaldkonferensen se Horst Lademacher, *Die Zimmerwalder Bewegung: Protokolle und Korrespondenz, bd. 1*, Mouton 1967.

5. Cit. i Fredrik Ström, *I stormig tid. Memoarer*, Stockholm 1942, s. 70.

6. Branting, ”Det sista kriget” (*Social-Demokraten* 3/5 1915), i Branting, *Tal och skrifter IV*, Stockholm 1926ff., s. 35f. och 43.

Den ödesdigra felriktning av krafter, arbetarnas uppmarsch till mord på varann i ”fosterlandets” namn för rustningskapitalets intressen innebär, ska icke upprepas i ännu ett världskrig. Internationalen ska genom de oerhördaste prövningar och smärtor till sist bli, vad den hittills icke varit, en verklig International.⁷

Hur skulle då en verklig International, en International som kunde förhindra en upprepning av arbetarnas ömsesidiga slaktande, se ut? Enligt Z Höglund måste den bli ”en arbetarrörelsens fasta armé”⁸ eller, med Hannes Skölds ord: den fick inte på nytt ”byggas på lösan sand. Antingen skall den inte alls existera eller också måste den byggas på hällbäret.”⁹

”Världshistorien är världsdomen”, hade Hjalmar Branting 1912 rapporterat från Andra internationalens kongress i Basel och även uttalat allas övertygelse: ”på världskriget följer världsrevolutionen”.¹⁰ När sedan med marsrevolutionen i Ryssland 1917 denna förutsägelse började infrias kändes det bland vänstersocialister som om den internationella arbetarklassen äntligen börjat återvinna sin 1914 förlorade heder. I Tyskland konstituerades påsken 1917 det vänstersocialistiska USPD¹¹ och en månad senare bildades *Sveriges Socialdemokratiska Vänsterparti*. Krigsutbrottets trauma trängdes nu undan av ett nytänt, euforiskt hopp. Höglunds ord, att det aldrig varit ”en vår som då”, är knappast överdrivna. Aldrig någonsin – varken tidigare eller senare – har socialister haft sådana förhoppningar om att med ett enda slag kunna slå det hatade kapitalistiska systemet, orsaken till det fortfarande pågående kriget, i spillror, som

---

7. Nerman, ”Gamla och unga”, i Nerman, *Poet och grälmakare. Första delen*, Stockholm 1932, s. 202f.

8. Cit. i Schmidt 1996, s. 114.

9. Hannes Sköld, *Den tredje Internationalen*, Stockholm 1916.

10. Branting, ”Intryck av Basalkongressen” (*Social-Demokraten* 30/11 1912), i *Tal och skrifter IX*, s. 308ff.

11. Se R. F. Wheeler, *USPD und Internationale. Sozialistischer Internationalismus in der Zeit der Revolution*, Frankfurt/Berlin/Wien, 1975, s. 30ff; Eugen Prager, *Geschichte der USPD*, Berlin 1921, s. 127ff.

efter marsrevolutionen i Ryssland. Vänstersocialisterna var övertygade om att händelserna i öster endast skulle vara signalen för den central- och västeuropeiska arbetarklassen att återerövra sin i augusti 1914 förlorade heder och förverkliga den av andra internationalen utlovade efterkrigsrevolution.

Så hände åter det oförutsedda: I stället för de förväntade revolutionära massaktionerna på kontinenten briserade den 7 november 1917 nyheten att revolutionens klockor på nytt dånat över Petrograd. Vad förkunnade de denna gång? Uppfattade samtiden denna händelse på samma sätt som den senare självklart skulle tolkas, dvs. som den *socialistiska* oktoberrevolutionen, början till mänsklighetens övergång från nödvändighetens till frihetens rike? Nej, i likhet med marsrevolutionen tolkade vänstersocialisterna även den nya revolutionen i Ryssland som en mäktig folklig aktion mot det pågående kriget.

Hösten 1918 tycktes äntligen det, som Fredrik Ström betecknade som ”en underbar, av de ljusaste löften fylld saga”, bli verklighet: den tyska revolutionen, *REVOLUTIONEN*.¹² Den skulle äntligen inleda sista striden. Men redan i början av januari var den underbara sagan all när den tyska arbetarklassen röstade bort den av majoritets-socialdemokratin icke önskade revolutionen. Och det var först i denna förtvivlade och förvirrande politiska situation, när med den besegrade tyska revolutionen det stora hoppets låga började släckas i väst, som Röda stjärnan på Moskvas Kreml började lysa som en förhoppningens fyr över världen.

Ställd inför detta dilemma – en förväntad och förutspådd, men misslyckad revolution i väst och bolsjevikernas oförutsedda och teoretiskt orimliga revolution i öst – och under efterkrigstidens tryck, krav och förväntningar, hade vänstersocialismens politiska strategi svårt att hävda sig. Anslutningen till Komintern sågs av en engagerad, men förtvivlad och vanmäktig vänstersocialistisk rörelse som en sista räddningsplanka i en situation då första världskrigets historiska rum hotade att stängas innan den förlovade finalen hade ägt

---

12. Ström, ”Revolutionen på marsch”, i *Folkets Dagblad Politiken*, 1/11 1918.

rum. Den revolutionära efterkrigs våg, som en gång för alla skulle göra slut på det system som störtat mänskligheten i sin hittills största katastrof, höll på att ebba ut p.g.a. arbetarklassens, det påstådda historiska subjektets, bristande revolutionära vilja eller förmåga. I denna situation lovade Kominterns strategi att skapa de efterlängtnade revolutionära styrkorna åt vänstersocialismens *jacobinare utan folk*. Den förväntade fördelen med denna, redan 'lyckade', strategi tycktes ligga just däri att den inte krävde det som vänstersocialismen byggt på och uppenbarligen misslyckats med: en självverksam arbetarklass. I den bolsjevikiska strategin var ju tvärtom arbetarklassen, som samhällsomskapande, historiskt subjekt, inte nödvändig förutsättning för utan först ett resultat av kapitalismens krossande genom det revolutionära avantgardet.¹³

Det sovjetiska projektet: en perifer socialism

Men Oktoberrevolutionen ringde inte in ett socialistiskt projekt i dess egentliga betydelse, även om de sovjetiska kommunisterna och de flesta arbetarna under många decennier var övertygade om att det var just detta de höll på att förverkliga. Oktoberrevolutionen var ingen socialistisk revolution utan – vilket också Lenins sista skrifter indikerar – den första antiimperialistiska revolutionen. Det sovjetiska projektet var det första försöket av ett samhälle i den globala kapitalismens periferi eller i gränslandet mellan centrum och periferi att frigöra sig från den kapitalistiska världsmarknadens polariserande tryck och starta en autonom, självcentrerad ekonomisk utveckling. Som en adekvat beteckning på detta projekt föreslår jag därför *perifer socialism*.

Den till detta projekt knutna kommunistiska rörelsen utvecklades till en *världs*rörelse just på grund av det sovjetiska projektets 'dubbelhet': Det uppfattades dels som ett försök att bygga ett postkapitalistiskt socialistiskt samhälle medan det för de nationella och antiimperialistiska befrielse rörelserna i kapitalismens periferier framstod som ett första exempel på ett perifert samhälle, som lyckades med att självständigt

---

13. Se Schmidt 1996, s. 234ff.

industrialisera landet, övervinna underutvecklingen och – något så när – hinna ifatt den utvecklade, industrialiserade världen.

Marxism-leninismen – den verkliga 'sovjetiska ryggsäcken'

Denna 'dubbelhet' innebar samtidigt ett generellt dilemma för kommunistpartierna i den globala kapitalismens centrum. De var å ena sidan knutna till Sovjetunionens perifera socialism, till ett projekt som inte bara utmärktes av komprometterande stalinistiska förbrytelser utan även av alla de oundvikliga begränsningar, offer och svårigheter som nödvändigtvis var förknippade med en industrialisering under historiskt kort tid och under permanent yttre hot. Samtidigt försökte kommunistpartierna i väst spela en aktiv roll på de nationella arenorna, där det gällde att lösa uppgifter som växt fram ur samhälleliga förhållanden av en helt annan kvalitet.

Bolsjevikerna hade efter oktoberrevolutionen visserligen gång på gång betonat nödvändigheten av revolutionär undsättning från det mer utvecklade västeuropeiska proletariatet om det egna projektet skulle kunna överleva; men samtidigt började Lenin teoretiskt förklara varför den socialistiska revolutionen kunde eller måste komma först i Ryssland, där den ju enligt alla marxisters övertygelse inte alls skulle ha startat, och varför den dröjde så länge i de mest utvecklade länderna, där den 'borde' ha brutit ut först. Redan några månader efter oktoberrevolutionen förvandlade Lenin denna revolution från en teoretisk och politisk anomali till en nödvändig produkt av historiens objektiva gång. Man måste helt enkelt inse, menade han, "att den socialistiska världsrevolutionen inte kan börja lika lätt i utvecklade länder" som i det efterblivna Ryssland, "Nikolaus' och Rasputins land". Det var då bara logiskt att förklara revolutionens dröjsmål i de utvecklade länderna just med deras höga utvecklingsnivå. Den socialistiska revolutionen blir enligt Lenin svårare att genomföra "ju mera civiliserad, ju mera utvecklad en stat är", därför att "den höga kulturnivån" i dessa länder riktar sig mot det revolutionära proletariatet. Enligt Lenin levde den västeuropeiska arbetarklassen "i kultur-

slaveri”.¹⁴

Rosa Luxemburg, den polsk-tyska vänstersocialisten med rötter i den storryska socialdemokratin, insåg redan tidigt hur farligt det skulle vara för den (väst-)europeiska arbetarrörelsen att följa den bolsjevikiska vägen. Hon kritiserade Lenin och bolsjevikerna för att de gjorde en dygd av den ryska socioekonomiska efterblivenheten, av oktoberrevolutionens och den senare utvecklingens specifika betingelser. Det var bland annat därför hon hade motsatt sig bildandet av Komintern så länge revolutionens centrum befann sig i Ryssland. Redan i de programmatiska dokument som antogs på Kominterns konstituerande kongress våren 1919 hade Lenin och Trotskij generaliserat den taktik som var ett resultat av de specifikt ryska betingelserna och anbefallt den, som Rosa Luxemburg hade fruktat, ”åt det internationella proletariatet som mönstret för den socialistiska taktiken.”¹⁵ Hon förstod bättre än någon annan dåtida teoretiker de specifika dragen i den – ur ryska förhållanden framsprungna – bolsjevikiska samhällssynen och den motsvarande politiska strategin, som var uttryck för en tanketradition som kan betecknas som *efterblivenhetens dialektik*.

Under beteckningen *marxism-leninismen* anammade kommunistpartierna i väst denna samhällsuppfattning och den därpå byggande politiska strategin. Men marxism-leninismen var inte bara ett teoretiskt system som hade växt fram ur den efterblivna förrevolutionära *ryska* verkligheten. Den var också ett teoretiskt verktyg för att skapa och legitimera den perifera socialismen i Sovjetunionen. Även denna *sovjetiska* verklighet återverkade på kommunistpartiernas ideologi, den formulerade problem och uppgifter, förmedlade intressen och socialpsykologiska och kulturella värderingar som emanerade ur en fortfarande efterbliven, perifersocialistisk verklighet, men som tolkades av kommunisterna i väst som ett högre, postkapitalistiskt samhällstillstånd. I väst måste denna marxism-leninism, en ideologisk stjärna som tagits ned från en främmande

---

14. Lenin, IV. Konferenz der Gewerkschaften und der Betriebskomitees Moskaus, i *Lenin Werke*, bd. 27, Berlin/DDR 1955ff. s. 464.

15. Luxemburg, ”Den ryska revolutionen”, i *Arkiv klasiskerserie 17*, s. 89.

himmel, nödvändigtvis kasta ett falskt ljus över respektive lands inre utveckling. Den blev på det västliga firmamentet till ett irrbloss som lyste upp en besvärlig stig som ofta gick vid sidan av de verkligt progressiva utvecklingstendenserna och -möjligheterna.

Å andra sidan: Den fasta övertygelsen om den socialistiska världens historiska överlägsenhet och framåtskridande i enlighet med marxism-leninismens 'vetenskapligt grundade, objektiva och nödvändiga lagar' upplevdes av kommunisterna som en oerhörd kraftkälla. Den sortens trosvisshet kan enligt Antonio Gramsci betecknas som "en omedelbar ideologisk 'arom'", som en mekaniskt och deterministiskt deformerad marxism ibland kan avsondra, "en form av religion eller stimulerande medel (av samma typ som narkotika), som nödvändiggjorts och historiskt rättfärdigats av vissa sociala skiktets 'subalternas' karaktär". Speciellt i motgångens och förföljelsens tid,

när själva kampen till sist identifieras med en serie nederlag, då förlänar den mekaniska determinismen en häpnadsväckande kraft till moraliskt motstånd, sammanhållning, tålmodig och envis ihärdighet. "Jag är besegrad för ögonblicket, men tingens kraft arbetar för mig i det långa loppet" osv. Den verkliga viljan förkläder sig till en trosakt, och det man tror på är en viss förnuftighet i historien, en empirisk och primitiv form av lidelsefull finalism, som uppträder som ersättning för de konfessionella religionernas predestination, försyn osv.¹⁶

Tillbakapressat och isolerat under det kalla krigets hårda tryck var denna kompenserande och identitetstiftande trosvisshet nödvändig för kommunistpartiets överlevnad som självständig politisk rörelse.

Spekulationens arvsynd – 'beroendets' yttersta källa

Inte bara den kommunistiska utan hela den internationella arbetarrörelsen fick 'sona' för en teoribildning och därpå byggande politiska strategier som gjort sig skyldig till, vad Marx betecknat som, "spekulationens arvsynd". Med detta menade han den hegelska filosofins

---

16. Antonio Gramsci: *Gefängnishefte*, Bd. 6, Heft 11, §12, Hamburg; Berlin 1994, s. 1386f.

metod att logiskt härleda den empiriska verkligheten ur abstrakta, teoretiska kategorier. *Staten som 'den etiska idéns verklighet'* var hos Hegel en sådan kategori. Överensstämde den empiriska staten inte med den etiska idén, så var inte kategorins innehåll motbevisat, utan verkligheten förklarades vara 'överlig'. Ett analogt förhållande rådde mellan den marxistiska och marxist-leninistiska kategorin *kroppslarbetarklassen som revolutionärt subjekt* och den konkreta, empiriska arbetarklassen. Överensstämde empirin inte med kategorin så söktes förklaringarna uteslutande i olika former av yttre påverkan som 'förhindrade' att kategorin kunde förverkligas. Eftersom kroppslarbetarklassens revolutionära, samhällsomvälvande potens på ett spekulativt sätt togs för given, låg det nära till hands att söka orsakerna till klassens 'felaktiga' beteende antingen i klassfiendens eller den socialdemokratiska reformismens påverkan eller i respektive lednings felaktiga politik, i svek eller förräderi – men utan att någonsin ifrågasätta själva kategorins faktiska substans. Denna "spekulationens arvsynd" – dvs. härledningen av det revolutionära subjektet ur ett spekulativt abstraktum och inte ur en analys av arbetarklassens empiriska, konkret-historiska gestalt – kastade sin skugga över hela *det korta nittonhundratalet*. Den låg bakom splittringen av arbetarrörelsen i samband första världskriget och formeringen av den internationella kommunismen. Den måste också betecknas som den djupaste orsaken till att det 'sovjetiska beroendet', dvs. behovet av detta beroende, ständigt reproducerades.

'Beroendets' karaktär

SKP/Vpk var aldrig beroende av Moskva i den meningen att det senare – efter kominternperioden – skulle ha kunnat fortsätta att utifrån och mot det svenska partiets egna politisk-ideologiska övertygelser och intentioner bestämma över eller i nämnvärd utsträckning påverka partiets agerande. Men samtidigt kunde det svenska partiet inte heller, pga. den nämnda inneboende svagheten, vara helt oberoende från de statssocialistiska partierna. Ett övervinnande av detta 'beroende' skulle ha förutsatt utvecklingen av partiets egna potentia-

ler. Det var just detta CH Hermansson försökte åstadkomma med sitt förnyelseprojekt, som hade två sammanhörande moment: större självständighet gentemot partierna i öst och en social öppning av partiet bort från det renodlade, teoretiskt och politiskt sterila *arbetarpartiet*. Genom denna öppning skulle partiets egna potentialer och inflytande i den nationella politiken utvecklas; en framgångsrik förnyelsekurs skulle göra ‚beroendet‘, dvs. den lånade styrkan, överflödigt.¹⁷ Det är ingen tillfällighet att de oppositionella krafterna i partiet förde sin kamp mot detta projekt under följande två – även de sammanhörande – paroller: ‚proletär internationalism‘ och kamp för att åter förvandla Vpk från ett ”medelklassparti” till ett arbetarparti, *Arbetarpartiet kommunisterna*.¹⁸

I min kommande biografi över Hermansson kommer jag att visa hur han misslyckades med försöket att låta partiet hoppa över sin egen historiska skugga. Det var inte så enkelt att – som han själv uttrycker det – bli av med ”den sovjetiska ryggsäcken”¹⁹, att bara kasta av sig den som en besvärande belastning. Det visade sig att den i själva verket var en del av partikroppen. För att bli av med den krävdes därför ett slags kirurgiskt ingrepp: en splittring av partiet.

Avslutande kommentar

Bland historikerna som forskar om de västliga kommunistpartierna föddes efter arkivens öppnande i öst förhoppningen att man nu, och först nu, skulle kunna få tillgång till ’sanningen’. Det var en illusorisk förhoppning, byggd på tankelättja. Jag förnekar inte att man med hjälp av det nu tillgängliga arkivmaterialet kan få nya kunskaper, framför allt om de internationella aspekterna av kommunistpartiernas sammansatta identitet. De speciella relationerna till det sovjetiska perifersocialistiska projektet var visserligen en väsentlig sida av SKP/Vpk:s utveckling. De kan, med Joseph Conrads ord i *Mörkrets*

---

17. Se Werner Schmidt, *C-H Hermansson. En politisk biografi*, Stockholm 2005, s. 361ff.

18. *Ibid.*, s. 520ff.

19. Carl-Henrik Hermansson: *Minnen*, Stockholm 1993, s. 186

hjärta, ses som ”ett hölje” kring företeelsen SKP/Vpk, ”vilket gör den synlig på samma sätt som ett ljussken gör en dimma synlig”. Men undersökningen av ljusskenet, av detta ’beroende’, kan i sig inte förklara det fenomen som ljuset faller på, SKP/Vpk.

Det grundläggande problemet i förhållandet mellan kommunistpartierna i väst och det sovjetiska projektet får därför inte lokaliseras i ett slags abstrakt eller utifrån pålagt och rubel-stött ’beroende från Moskva’ utan i de förras anammande – pga den egna strategiska svagheten – av en ideologi som var uttryck för efterblivenhetens dialektik. Det ’sovjetiska beroendet’ var inte något yttre förhållande för kommunistpartierna utan i själva verket ett väsentligt moment av deras inre konstitution.